

ZOLTÁN JÓZSEF: A BAROKK PEST-BUDA ÉLETE

Bp. 1963. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 366 l.

Az utóbbi évek hazai tudományos irodalmában alig találunk az egyes szaktudományok keretein túlmutató, de azokhoz szorosan kapcsolódó művelődéstörténeti jellegű kiadványokat. Pedig a régi korszakok művészeti életét vizsgáló kutatást jelentősen segíthetné, ha több, az adott korszak művelődési viszonyait, a különböző társadalmi osztályok sajátos életformáját, szokásait, vallásos kultuszát, munkáját, öltözködését, világi örömeit, a társadalmi érintkezés formáit érzékletesen, hitelesen bemutató, friss szemléletű összefoglalással rendelkeznenk. A reneszánsz vagy a barokk kor rejtettebb mozgató-tényezőire is fény derülhetne így, mert a vizsgálódás jellege nemcsak az irodalom, nemcsak a képzőművészet főnmaradt emlékeinek a körére terjedne ki, hanem a társadalmi élet szélesebb mezejére is.

A magyar barokk korszak ilyen sokoldalú megközelítését kísérte meg Zoltán József. Nem általában a barokk korszak művelődéstörténeti kérdéseire keresett választ, hanem csak a felszabadító háború során visszafoglalt Pest—Buda életét mutatja be a XIX. század elejéig. Mivel a magyarországi barokk egésze így kirekesztődött könyvéből, a barokk problematikának csak egy részlete kerülhetett élesebb megvilágításba. A magyar barokk történetében Pest-Buda fejlődése sajátos helyet foglal el, mert a török uralom alól 1686-ban történő felszabadulása után indulhat csak meg falai között — s mindjárt erőteljesen — a barokk térhódítása a társadalmi élet valamennyi területén. Bécs a város „fejlődésére”, természetesen, fokozott gonddal ügyelt s Pest-Budán így a barokknak egy kozmopolitább színezetű, általánosan európai jellegű meghonosodása figyelhető meg, jórészt az osztrák, bécsi barokk közvetítésével. A barokknak azonban Pest-Buda visszafoglalásáig már fél évszázadnyi „nemzeti” irányú fejlődése is megtörtént (I. Zrínyi munkásságát, Gyöngyösi Kemény Jánóst, a nemesség politikai költészetét), s törésmentesen beilleszkedett hazai viszonyaink közé.

Pest-Buda — hangsúlyoznunk kell — ezen sajátos világába vezet Zoltán József könyve. Pest-Buda lakóinak: nemeseinek, polgárainak, céhbeli kézműveseinek a mindennapjai elevenednek meg, egyházi és világi nagy ünnepségek lezajlásának hiteles rajzai sorakoznak egymásután, bőséggel dokumentálva egykorú feljegyzésekből. Megelevenednek a vallásos szokások, melyek a világi élet legkülönbözőbb jelenségeit is befolyásolják, átítatják még a céhszervezetek bürokratikus

előírásait is. Csillogás, pompa, a külsőség nagy kultusza, díszes, káprázatosan pazarló ünnepségek, felvonulások, udvari emberek látványos fogadtatásai sorjáznak egymásután a könyvben, mint a kor jellemző tünetei, olykor nem kis monotonossággal. A bécsi barokk kifinomult, rafinált pompája, hat s az az érzésünk, hogy Zoltán József könyvében bár a barokk Pest-Budáról beszél, de valójában egy későbarokk-rokoko világot idéz meg, ahol a barokk igazi eszméi már nem hatnak a maguk valóságában, hanem csak egy dekoratívításba szelídült változatában élnek tovább.

Zoltán József monográfiája túlnyomórészt a XVIII. század közepe tájának és a század második felének hivatalos világi és egyházi ünnepségeit, szokásait írja le s a korszak irodalmi dokumentálása (Ányos, Gvadányi, Virág Benedek és mások műveiből) szintén ezekből az évtizedekből merít. A korszak életformáját megelevenítő leírások megerősítik azokat az eredményeket, melyeket irodalomtörténetírásunk a XVIII. század irodalmának vizsgálata során az utóbbi években elért: a felvilágosodás indulását megelőző évtizedekben kell látnunk a rokokó izlés egyre erősebb térhódítását. Zoltán József könyve tulajdonképpen a barokk élet szemlélet, társadalmi és vallásos élet dekadenciáját illusztrálja sokoldalúan; így az a társadalmi világkép, gondolkodás, életstílus nyer tüzetes regisztrálást, amely a magyar barokk korszak végét jelezve, kénytelen átadni a teret a korszerűbb törekvéseknek. Zoltán József azonban ebből a világképből vonja le következtetéseit az egész barokk korra vonatkoztatva, általánosításaiban ezért néhol szembeütő a távlat-tévedés. „A barokk Pest-Buda élete” ui. kettős jellegű. A város későbarokk—rokokó életformáját filológiai hitelességgel feltáró, dokumentáló fejezetek alkotják a könyv gerincét: a *Vallásos ünnepek és szokások*, a *Világi ünnepségek*, a *Szórakozások*, valamint a *Szokások* c. fejezetben megnyerő biztonsággal kalauzol a XVIII. század világában. A bevezető (*Pest-Buda kialakulása a visszavívás után* c.), valamint a záró (*Séta a barokk Pest-Budán* c.) fejezetben viszont Zoltán József vizsgálódásainak eredményeit, általánosító elvi tanulságait veszi számba. E két fejezet jellege azonban nincs mindig összhangban a könyv egészével, s kissé értetlenül áll szemben azzal a későbarokk-rokokó világgal, amit egyébként oly megnyerő hitelességgel mutatott be. A barokknak, mint egyetemes stílustörténeti periódusnak Zoltán József általi jellemzése csak részben fogad-

ható el, mert kissé bizalmatlanul közeledik e „lényegét tekintve nemzetietlen, kozmopolita, az ellenreformációt szolgáló” (310. l.) kor főkérdéseire, hiszen a barokkban csaknem kizárólag „egyházi jellegű, a formák, a külsőségek kultuszát hangsúlyozó, hangoskodó, látványosság-hajhászó művészi-politikai áramlat”-ot lát (15. l.). A barokk ilyen értelmezése következtében Zoltán József csak a XVIII. században látja Magyarországon uralkodó stílusiránynak a barokkot. A barokk egyoldalú jellemzése megmutatkozik némely utalásában is; Pázmányt nem, s főként nem „prédikációnak cikornyás allegóriái” (15. l.) miatt tartjuk a magyar egyházi barokk irodalom képviselőjének, hanem barokk világképe, társadalomszemlélete, valamint a barokk stílus és szerkesztés páratlan erejű s tudatos alkalmazásáért. A barokk ellenszenv sajátos utólete figyelhető meg Zoltán József szemléletében, hiszen mind irodalomtörténetírásunk, mind művészettörténetírásunk a barokkban az európai feudalizmus általános megerősödése nyomán szükségszerűen kibontakozó, egyetemes stíluskorszakot lát.

A későbarokk-rokokó pompájú ünnepségek sorát 1803-ig kíséri nyomon a könyv, s a külsőségek e kései virágzásából azt a következtetést vonja le a szerző, hogy: „A barokk időhatárát Budára és Pestre vonatkoztatva... ki kell terjesztenünk a 19. század első évtizedéig.” (310. l.) Kétségtelen, hogy a magyar barokk kialakulása csak néhány évtizednyi fáziskülönbséggel követi az európai s Pest-Budán még később indulhat meg a barokk térhódítása, s a vezető nemesi osz-

tály életformájának tartóssága és viszonylagos változatlansága meghosszabbítja ugyan a magyar barokk élettartamát, de indokolatlannak érezzük általános hatókörét a XIX. század első évtizedére kiterjeszteni. Bár a korszakváltás nem egyik napról a másikra következett be, s a XVIII. század végi, XIX. század eleji irodalmi életben is tagadhatatlan a későbarokk-rokokó szemlélet, izlés jelenléte, a korszakot meghatározó tényezőnek ekkor már nem tekinthetjük. Zoltán József részletesen ismerteti pl. a budai egyetem felavatása (1780), valamint a korona hazahozatala (1790) alkalmából rendezett barokk pompájú ünnepségeket, de hiába zajlottak le ezek barokk-rokokó dekorativitással, szellemük már az új korszakot jellemző nemzeti törekvések kifejezője. Ugyanakkor igen tanulságosak e kései barokk-rokokó külsőségekkel megrendezett ünnepségek ismertetései, mert azt az újabb koncepciót igazolják, amely szerint változatlanul jogos 1772-vel kezdeni az új irodalomtörténeti korszakot, de a barokk kor hagyományainak, külsőségeinek szívságával is számolni kell.

A tavaly elhunyt Zoltán József könyvét — bár nem minden megállapítása fogadható el a magyar barokk jellemzésével kapcsolatban — haszonnal tanulmányozhatják nem csupán a XVIII. század irodalmának kutatói, de a néprajz, valamint a zenetörténet művelői is. Kívánatos volna, ha az előzményeket, a XVII. századi magyar barokk világát hasonlóan széles művelődéstörténeti keretben felderítő könyv is napvilágot látna.

Komlowszki Tibor

LENGYEL GÉZA: MAGYAR ÚJSÁGMÁGNÁSOK

Bp. 1963. Akadémiai K.—MTA Irodalomtörténeti Intézet. 196 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 41).

Lengyel Géza memoárjaiból s kutatásaiból összeállított új könyvében a múlt század végén, ill. a XX. sz. elején keletkezett sajtóvállalkozások négy jellegzetes típusát mutatja be: Légrádyék — a Pesti Hírlap, Az Est — Miklós Andorék, Rákosi Jenő — a Budapesti Hírlap, a Budapesti Napló. Amint Lengyel maga utal rá: az újságmagnás jelző csak az első kettőre illik, — Rákosinak, de még inkább a Budapesti Napló főszerkesztőjének csak tekintélyük, szavuk volt a korban.

Ha csak sajtótörténet volna Lengyel Géza írása — könyvének akkor is örülnünk kellene. Hiszen olyan ember vall itt, aki egy városból indult Adyval, Bíró Lajossal, talán

utolsó élő tagja a Budapesti Napló nagy korszakából a szerkesztőségnek, s akinek nevét a Nyugatban is már 1908-tól megtaláljuk. „Amit irtam annak alapanyaga a személyes visszaemlékezés, természetesen kiegészítve a gyenge és esendő emberi memória szokásos segédeszközeivel: a kor lapjainak közleményeivel és más forrásul használható publikációkkal. Ez az emlékezés, ha csak az újságírással eltöltött évtizedeket veszem is, fél századnál jóval hosszabb időre terjedt, és sok tekintetben módot adott arra, hogy egyes eseményeknek közvetlen tanúja lehessék.” A szerzőre oly árkodó szerénységgel bukkan itt felszínre a személyes hitel — a könyv igazi lírája.

S ha sajtótörténetként olvassuk könyvét, úgy sem kell csalódnunk, Lengyel „laphősei” útját végigköveti alapításuktól — dicstelen megszűnésükig. (A Budapesti Napló kivételével mind az őket dajkáló-támogató Horthy rendszerrel együtt múltak ki 1944-ben.) Amikor a lapok indultak — felfelé ívelő korszaka ez a polgári sajtónak. A nagy gründolások idejében vagyunk, amikor a különböző érdekeltségűeknek a sajtó támogatására is szükségük volt: A polgáriarodás igénye, támogatása hozta létre őket. Lengyel sok példával mutatja be a kor sajtómorálját: Találón ir „üzletes sajtó”-ról, amely különböző közgazdasági jövedelmekből tartotta fenn magát. Pontosabban: létüket olvasóik támogatása s a hirdetések is biztosították volna. Ezek a bankoktól származó pluszjévedelmek gyarapították azonban hatalmasan tulajdonosaik vagyonát. Lengyel finoman tesz különbséget a régi és mai újság között, hiszen a lapokkal együtt azok a bankok is a múltba süllyedtek, amelyek hatalmas pénzeket fizettek az elhallgatásáért, vagy a számukra előnyös formában való tálalásáért egy-egy ügynök. Többször idézi az ismert Mozart opera címét: *Così fan tutte*. Valóban: mindnyájan így cselekedtek. A rég feledett ügyek közül csak egyet említsünk, melynek az irodalomhoz oly sok köze van: azt a merész attrakciót, ahogy Miklós Andor a polgári jog formális értelmezésével megszerezte az Athenaeumot. (87.)

Mindezek a gazdasági- s pénzügyek önmagukban természetesen csak a közgazdasztörténelemet vagy a kor mindennapjainak kutatóját érdekelnék, ha nem magyaroznának valami önmagukon túli jelenséget: a kor újságíróinak igazi szabadságát. Már a kortársakat is szenvedélyesen érdekelte ez, Bíró Lajos az egyik legkitűnőbb újságíró értekezett a sajtóról. A leghitelesebb tanúságtételt azonban talán mégis csak néhány Adyglosszában találjuk meg: Sokalják az éhbért — hördült fel Ady a Nyugatban, amikor Eötvös Károlynak a neki (Adynak) ítélt kétezer koronás fővárosi irodalmi díj fölötti széksziséről értesült. S hozzászólt ő is a Huszadik Század anktájához az írói becsületéről, s ott ilyen eligazító szavakat mondott. „Az új sajtó, s az új tömegliteratúra szükségessé tett s kifejlesztett egy újfajta hírlapírói, illetve írói képességet: készen, könnyen, ügyesen, megejtően írni a kiadóhivatal s a legnagyobb számú s legkisebb értelmességű publikum számára. Ezek az írók, hírlapírók, ha mellékesen még politikus csukácskák is, egészen bátran árulhatják a tollukat. Ezeknél az írás egyszerű áru, meggyőződésük pedig az, amit velük haszonért íratnak, avagy legjobb esetben egy kis csinált hangulat.” S miután így bemutatta a sajtókulikat, akiknek a verejtékéből lehettek a sajtómágnások, kör-

vonazta az eszméihez hű zszurnaliszta írói arcát is (nem kétséges, hogy önmagáról, s legközelebbi küzdőtársairól, pl. Jásziról): „Még mindig megmaradnak azonban a régi, kissé komikus, de majdnem félisteni konceptusban a vezetők vagy vezetni akarók, akiknek egész nevükkel, testükkel harcba kell menniök hirdetett igazaikért. Ezek nem alkudhatnak, nem kupeckedhetnek, s ezeknek a munkájára semmiképpen sem érvényesek enyhítők sem, a testi munkára vonatkozó erkölcsi szabályok.” (Ady: *Az irodalomról*. Magvető, 1961. 346.) Nem csoda hát, hogy korrumpálódott ez a sajtó a háború sodrában, s a zavarospiszkos árból valóban csak egy Ady-szerű egyéniség tarthatta magasra a fejét.

Hiteles és igaz Lengyel Géza summázása: „Üzletes sajtó elnevezésen nem az elmúlt idők újságvállalatainak egy bizonyos részét értem: az üzletes sajtó kategóriájába tartozik úgyszólván az egész elmúlt világ sajtója (napi újságjai) igen csekély kivétellel. Ilyen kivételek: a szakszerű tudományos folyóiratok, a társadalmi haladást a maguk módja szerint kívánó folyóiratok (mint például a Huszadik Század) s természetesen a szocialista lapok.” (5.)

S ha sajtótörténetileg mindez így igaz is, nem kétséges, hogy ezeknek az újságoknak sárguló-foszladozó lapjai őrzik az utolsó nyolcvan év magyar irodalmának megannyi remekét. A legjelesebb magyar írókat tömörítették maguk köré. A korszak irodalomtörténeze egyben sajtótörténész is kell hogy legyen. Világjelenség volt a századfordulón az irodalom és zszurnalisztika szoros egybefonódása. Ambrus ismert tanulmányában aggodva, panaszkodóan regisztrálta ezt az állapotot. A mából visszaneézve — inkább serkentőnek, megtermékenyítőnek látjuk ezt az összefonódást. Hogy csak a legnagyobb példát említsük: Ady kibontakozása szinte elképzelhetetlen a mindennapi redakcióbéli munka nélkül. Lengyel Géza könyvéből klasszikus írók és művek légiójáról tudjuk meg, hogy életrekeltejük mindennapos újságírói kötelesség volt. A világnézetileg árnyalattal különböző profilú lapok közös vonása volt a neves írók munkatársul megnyerésére való törekvés. Jókai, Mikszáth, Molnár, Herczeg, Tóth Béla, Tolnai L. Móricz Zs., Bródy S., Ambrus, Heltai, Szép E. — így gyarapíthatnánk a listát szinte egy teljes írói névsorral. Lengyel memoárjaiban azonban megmutatja az alkotó ember vergődését is az üzletes sajtó mindennapjaiban. Senki sem volt itt pótolhatatlan! Valóban megrendítő egyes írók küzdelme velük. Amikor Jókai kényelmetlenül vált a Pesti Hírlapnak, csak ürügyet kerestek a hajóból való kidobására. Nem kevésbé érdekes Mikszáth kísérlete az Országos Hírlappal, amelyet alig másfél év múltán szintén beszüntetni kényszerült.

Lengyel újságtörténeti vázlatának — a hogy maga nevezi könyvének fejezeteit — külön nagy értéke, hogy kitűnő portrészorozatban villantja fel a lap tulajdonosok arcélét, akiktől írók—kéziratok sorsa, élethalála függött. A Légrádyak s Miklós Andor megemlítése mellett mutassuk fel a Rákosi Jenőét. „A maga személyében különös és furcsa összetétele volt a szűk, középosztályos világnézet és az egyének minden melléktekintettől ment megbecsülése között. Lapjában, cikkeiben: mindent a középosztályért, a sovínizmusért, a magyarság vezérlő szerepéért: a magánéletben jó kedélyű és előítéletektől ment.” Lengyel nem sémákat rajzol hát, hanem hús-vér emberekre emlékezik, akikben az ideológia s az ember nem harmonizált mindig. Felemlíti Rákosi duzzogását az ellenforradalom első éveiben, ami azért tanulságos, mert segít megérteni a Nyugat bizonyos megértő közeledését, ehhez az Ady korában nagyon kártékony munkát végzett publicitáshoz. De nem kevésbé érdekes és jellemző Lengyel könyvének ama részlete, amikor Rákosi magántitkára feljegyzései alapján elmondja, hogy a magyar imperializmus álmát hirdető közgondolkodó teljesen tájékozatlan volt a korabeli nemzetközi helyzetben, politikusokkal nem érintkezett — számára a nyugat Hekuba volt —, akit teljesen váratlanul ért a világháború kitörése, s erre csak egy bárgyú megjegyzése volt: végig kell csinálni... (114—118.)

Bár a nagy fejezetek körvonalazta tartalomnál is sokkal több van Lengyel könyvében — a Pesti Hírlap, a Budapesti Hírlap, a Magyarországi, az Est, az Esti Hírlap története mellett felvillantja például a Pesti Napló Hatvány szerkesztette rövid korszakát, ami irodalomtörténeti jelentőségű volt — a legnagyobb szeretettel érezhetően a Budapesti Naplóról szól. Könyvének utolsó nagy fejezete, az Ady a műhelyben, a már elmondottak summázásszerű ismétlése s kiegészítése. Nem fogy ki a Budapesti Napló s főszerkesztője, Vészi József története s pályája magyarázatából. Beszél hallatlan — és halhatatlan! — irodalomtörténeti értékű szerepéről Ady körül. Emlékeztet Vészi érdemére a radikalizmus eszméinek terjesztésében, a baloldali, a haladó gondolat megőrzésében. Igaz, mindez történelmileg igaz, hiszen Vészi útja később teljesen párhuzamosan haladt a hatalmon levőkkel. S Ady korában is a hatalmat bizonyos látszatreformok megőrzése árán fenntartani akarók kis csoportjának volt a nagyon intelligens szócsöve. S ha eszmeileg meg is korrigáljuk Lengyel Vészi-portróját, annál készségesebben egyetértünk mindazzal, amit irodalmi érdemeiről mond. Tehetsége és a kor íróira és újságíróira tett nagy hatása valóban előnyös fényben mutatja lapvezér társai mellett. Írjuk ide Lengyel találó meg-

figyelését Vészinek Ady és Kosztolányi iránti megbecsüléséről, hangsúlyelosztásról. Vészi Adyban a lángelmét látta meg igen korán; Kosztolányiban, mikor még keveset tudott róla, a fiatalon megszerzett műveltséget, a máris sokoldalú nyelvtudást becsülte s nagyon hamar a tehetséget is.” (168.)

Lengyel mostani könyvében pótolja az Ady a műhelyben szűkös Kosztolányi-emlékeit is; valószínűsíti a Budapesti Naplóhoz kerülésének körülményeit, amikor utal a Bíró Lajos novelláiról a Bácskai Hírlapba írt tárcájára. (165—167.) Felidézi az Ady és Kosztolányi közötti „belvillongás”-t is. Értékes része könyvének a szintén Budapesti Napló-beli indulású Lyka Károly pályakezdő éveinek számbavétele.

A legmelegebben mégis a váradi fiúk alakját élesztgeti. Bíró Lajosét ilyen frappánsan: „Bíró újságírónak is termékeny, színes, amellettszabatos, megbízható. Politikai cikkei máris egy pallérozott értelem, szociális kérdések iránt élénken érdeklődő, tudatosan progresszív publicista megnyilvánulásai.” (158.)

Értékes gazdagodása könyvének Wolfner (Farkas) Pál alakjának bemutatása. Pályája arra tanulságos, hogyan tört meg egy gazdag-polgári intellektuel útja már az idők első nehezebbre fordulásakor, 1906-ban. Hogyan kéredzkedett vissza volt progresszív társai elleni súlyos provokációk árán is saját osztályába. Lengyel kortársa tanúságtétel alapján valószínűleg jól sejtí benne a duk-duk ügy kirobbantani segítőjét. Azonban — s ezt nem tudom elégszer újra hangsúlyozni — ez a polémia nemcsak lépemenés volt Ady részéről, hanem valódi gondok, az új irodalom útjának igazi problémái is felszakadtak, napvilágra kerültek abban. Azt viszont elismerem: mindegy méltatlan keret volt az Új Idők. S ennek a formának a megteremtésében lehetett szerepe Wolfner—Farkas Pálnak. A duk-duk ügy nem teljes magyarázatán túl is benne maradt néhány olyan, Adyra bántó mondat a könyvben, amit a memoár jelleg magyaráz ugyan, a három illusztris lektor azonban éberebb olvasó lehetett volna (119: a Gyóni-ügy magyarázata, s a 156, ill. 172.-en, —Ady „gátlástalan” előszobázásairól, s Kabos elvakult Ady-imádatának emlegetése mentő érvként a Kosztolányi-kritika leközölése miatt).

Apró megjegyzéseink azonban inkább vallanak a nemzedékek néző-ítélő pontja közötti különbségről, hogysem a könyv értékét devalválják. Az Ady a műhelyben-ről írva épp a személyes emlékeket hiányoltuk: most részben azokkal kárpótolj Lengyel — kiegészítve értékes sajtótörténeti vázlataival.

Varga József

Michaud-Quantin, Pierre: Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII—XVI siècles). Louvain, 1962. Nauwelaerts. 124 p. (Analecta Mediaevalia Namurcensia, 13.)

Középkori irodalmunk nagyobbik hányada kizárólag hazai literatúránk szempontjából érdemel figyelmet. Az európai horizontú tematikát hordozó művek jelentős részében ugyanis alig, vagy legfeljebb a variánsérték fokáig van eredetiség, a többieket pedig eszmei és művészi igénytelenségük teszi viszonylagos értékűvé. De ha ez igaz is, mindebből nem következhet olyan sommás ítélet, mintha a középkori magyar irodalom nem rendelkezne értékekkel, vagy éppenséggel mellőzhető lenne világirodalmi áttekintésenként.

Michaud-Quantin könyve jó példája annak, hogy a nemzetközi összefüggések fényében mennyire mássá, érthetőbbé és értékelhetőbbé válhat egy-egy magányosnak tűnő író- és tudóseyéniség alakja és munkássága. A dalmáciai születésű magister Paulus Hungarus, ismertebb nevén Magyar Pál mester életrajzi adatai, műveinek listája főleg Toldy Ferenc (*Újabb adatok a régibb magyar irodalomtörténethez.* Pest, 1871.), Pierre Mandonnet (*La Summa de poenitentia magistri Pauli presbyteri Sancti Nicolai.* Paris, 1937.) és Bánfi Florio (*Paolo Dalmata detto Ongaro.* Arch. Stor. per la Dalmazia, 1939.) kutatásai nyomán eddig sem voltak ismeretlenek, a szerzőnek azonban ezúttal nem is ezek gyarapítása, hanem más volt a feladata: a Bolognában professzorkodó jogtudóst behelyezni a középkor világába, kijelölni egyetemi előadásából kerekedett munkájának (*Summa de poenitentia.* Bologna, 1220.) helyét a műfaj európai rokonságában.

Michaud-Quantin ezt a feladatát nem végezte el rosszul: igaz, hogy rendkívül elnagyolt, de tárgyi tévedésektől mentes életrajzi vázlat után (nála még Szinyei is alaposabb, VIII. 300—301. h.), könyve módszerére jellemzően, inkább leíró, mint elemző ismertetését adja Magyar Pál művének. Érdemi méltatásáról természetesen szó sincs, utalásai azonban szűkszavúságuk és dokumentálatlanságuk ellenére is valószínűnek és elgondolkodtatónak látszanak. E tekintetben főleg azokat a célzásokat kell kiemelnünk, amelyek az elődök és kortársak, Alain de Lille, Robert de Flamborough és Thomas de Chabham felemlítésével lényegében a *Summa* forrásvidékének határvonalait vonják meg.

Michaud-Quantin azonban sokkal tovább juthatott volna következtetéseiben, ha nem elégszik meg a disszertációkra emlékeztető célkitűzésekkel: a tartalmi leírással, a szelektált életrajzi és bibliográfiai források precíz kivonatolásával és felsorakoztatásával.

Könyvének szerkezeti merevségét is elkerülhette volna, ha nem ragaszkodik mindenáron a sablonos felépítéshez (a főfejezeten belül minden egyes író önálló alfejezetet alkot, amely életrajzi és művet vagy műveket ismerető egységekre oszlik).

Így, ebben a formában, történeti igénynyel megírt tanulmány helyett inkább valamiféle lexikon benyomását kelti. Sajnos, ő sem tudott mentes maradni a külföldi szerzők általános hibájától: magyar íróról ír, de témájának magyar nyelvű szakirodalmáról mit sem tud. Ezúttal ugyan jó kalauza volt, (ez azonban azzal magyarázható, hogy Bánfi Florio cikke olaszul jelent meg), de Fehér Mátyásnak, Bánfi utáni tanulmányát már nem ismeri (*Magyarországi Pál O. P. Summa de poenitentia-ja 1220-1221.* Regnum 1942/43. 274-293.).

Pierre Michaud-Quantin új filológiai eredményeket nélkülöző könyvének a látszat ellenére is van némi haszna a magyar irodalomtörténetírás számára: az európai összefüggések lehető teljes feltárásával hozzásegít minket a terület gyors és megbízható áttekintéséhez, hogy aztán a kérdés mélyrehatóbb és sokoldalúbb ismerete alapján az eddiginél nagyobb biztonsággal határozhassuk meg Magyar Pál tudományos munkásságának helyét és jelentőségét.

V. Kovács Sándor

Króó György: Bartók Béla színpadi művei. Bp. 1962. Zeneműkiadó V. 296 l.

Króó György könyve elmélyült, alapos, sokoldalú elemzése Bartók Béla három színpadi művének, a *Kékszakállú herceg várának*, a *Fából faragott királyfinak* és a *Csodálatos mandarinak*. Nem zene tudományi és zeneesztétikai szempontból hívjuk fel rá ezúttal a figyelmet, hanem irodalomtörténeti vonatkozásai miatt; bár zenei elemzése is példamutatóan érzékenyek, finomak, érettek; s egyes formai elemzések, motívum-kutatások, a szerkezet és dallam összefüggése, a sajátos zenei dramaturgia érvényesülésének kérdései az irodalomtudományi munka elemzése számára sem lesznek nélkülözhetők; s a színpadi (irodalmi) dramaturgia terén is különösen szép példái az elmélyült, mű-közel elemzéseknek.

Bartók mindhárom színpadi művével kora magyar — s ezen keresztül európai — irodalmába kapcsolódik. A két Balázs Béla-szöveg, s az egy Lengyel Menyhért-vázlat mintegy a Nyugat mozgalom második hullámának terméke — s jellemző produktuma az évek európai irodalmi áramlatainak is. Króó György elmélyülten, helyesen elemzi a szövegek könyvek problémáit; szerencsésen tapintja ki, hogy mi bennük a korhoz kötött,

s mi az író mélyebb mondanivalója; rendkívül szellemesen mutat rá mindig arra, hogyan haladta meg Bartók a szövegíróit, hogyan csiszolta le műve a szecessziós-stílusromantikus díszeket, s hogyan szólalnak meg legigazibb, kinzó emberi problémái, mély mondanivalója. Szép-beleérző elemzések sorozatán keresztül mutatja ki Kroó György, hogy az első mű „magányos művész” problémájából, a művész szerelem-kereséséből hogyan lesz a Mandarinban már átfogó kérdésfeltevés: a kor kuszának tűnő társadalmában jó és rossz harca, az emberség, a humánus küzdelme a nagyság kibontakozásáért. A Szerelem, a Művész, a Természet motívumainak felbukkanása a szövegekönyvekben, átváltozása, továbbfejlődése Bartóknál — Kroó György elemzéseinek sikerült részei.

Egyetlen ponton éreztük volna még inkább továbbfejleszthetőnek — irodalomtörténeti szempontból — fejtegetéseit: a Balázs Bélánál s Lengyel Menyhértnél felbukkanó problémák, motívumok nemcsak a magyar irodalom közegéből magyarázhatók (Kroó György, helyesen, többször utal Adyra), hanem bele vanna ágyazva egy európai irodalmi — s még tágabban szellemi — áramlatba. A magányos művész, s hódító férfi problémája éppúgy, mint az „asszonyi alacsonyrendűség”, az emberi nagyság keresése, a Művész-problematika, a természet szerepe mindmegannyi ismert eleme a kor irodalmának, közgondolkodásának — Nietzsche-től Hofmannsthalig, Wildtől Maeterlinckig, Stefan George-tól Rimbaud-ig. S ugyanígy a díszletezés is: a mesemotívumok, a kelta mondák, az egzotikus kolorit, a színpad, mint a bábszínház, a kor (s főleg a későszimbolizmus) általános jellemzői. Két első művével *irodalmilag* tehát a 19. század végi európai áramlataihoz kapcsolódik Bartók; míg a *Mandarin* — irodalmilag — már jellegzetesen 20. századi tematika; a Nagyváros, a Szerelem, mint megváltás, — a Halál és Élet harca — a koráexpresszionizmushoz kapcsolja. (Vizsgálандó volna egyébként egyszer, honnan, milyen egyéni indítékokból vagy irodalmi élményekből ered Bartóknál a Nagyváros mitikus rém volta.)

Igaz: mindezek a motívumok Balázs Bélánál módosulva, a kor magyar irodalmának törekvéseibe ágyazva jelentkeznek, — habár éppen Balázs Béla az, aki első korszakában a leginkább szerepjátszó, tudatos, eltökélt intellektuális, ő hajtja végre leghatározottabb elszánással a befelé fordulást, az Én-re való koncentrációt, a lélek belső tájaira való menekülést, — nagy művészi érzékkel, de olykor eltökélt-tudatosan a Nyugat körébe tartozó fiatalok közül. Még egy időbe telik, míg díszletei és jól megtanult eszközei mögül igazi mély mondanivalója is kihalatlanszik.

Mindezek a megjegyzések nem érintik Kroó könyvének érdemét, hiszen az irodalomtörténet maga sem írta meg a Balázs Béláról szóló monográfiát — s egyelőre mi tanulhatunk az ő elemzéseiből, észrevételeiből.

Hadd tegyük hozzá: Kroó György könyvének zenei vonatkozású elemzéseiből is nem egy irodalomtörténet, vagy irodalomelmélet jellegű tanulságra figyelhetünk fel: a Bartók népiességének jellegéről, a népzene-jelleg értelmezéséről, a népdal felhasználásának módjairól, a műveiben előforduló idézetekről; a forma és jelentés viszonyáról mondtak általános tanulságokat is rejtenek.

Szabolcsi Miklós

Honti János: Válogatott tanulmányok. Szerkesztette és az előszót írta: Ortutay Gyula. A zárójegyzeteket írta: Dömötör Tekla. Bp. 1962. Akadémiai K. 354 l.

E tanulmánykötet megjelenése ráirányítja a figyelmet egy sokáig méltánytalanul elhallgatott életműre, melynek tanulmányozása nélkülözhetetlen mindazok számára, akik a művészi tevékenységnek a nyelv segítségével megvalósuló formáival, a tágabb értelemben vett irodalommal foglalkoznak. Tágabb értelemben, mert Honti legkedvesebb műfaját, a népmesét is irodalomnak, műnek tekintti, ha nem is feledkezik meg arról, hogy más a létezési formája, mint az írott irodalomé. A népmeséről szól a kötet két legnagyobb tanulmánya, *A mese világa* (melyet érthetetlen módon megcsonkítva, zárófejezete híján közölték) és *Az ismeretlen népmese*. A mese lényegét nem anyagában, alkotó elemeiben kereste (hiszen ugyanabból az epikus anyagból alakulhat egészen más szemléletű mű is), hanem azt vizsgálta, milyen emberi állásfoglalás hogyan érvényesül benne a világgal szemben. Tartalom és forma, műfaj és szerkezet vizsgálata révén kutatta tehát a népmesének mint műnek végső jelentését, egyúttal arra is figyelve, hogy hol helyezkedik el a népmese az epikus hagyományok nagy birodalmában. Ennek köszönhetőek azok a hallatlanul árnyalt különbségtevések egyfelől a mese műfaján belül (tündérmesék, tréfás mesék, állatmesék és legenda-mesék), másfelől a mese és a többi hagyományozott epikai műfaj (legenda, népmonda, eposz, ballada stb.) viszonylatában. (*Mese és legenda, Epikus néphagyomány, Megjegyzések a népmondáról* stb.) Hiba lenne eredményeit néhány mondatban összegezni, hiszen maga Honti elvileg ellene volt bármiféle definíciós kísérletnek és termékenyebbnek tartotta, ha a műfajokat sikerül egy bizonyos szemléleti körbe utalni. Nem meghatározta tehát, hanem körülhatárolta, jellemezte e műfajokat,

különös figyelemmel az átmenetekre és arra, hogy egy műfaj lényegét nem lehet egyetlen szempontból kiindulva megragadni, hanem különböző utakon lehet megközelíteni. A mese és más epikus műfajok kapcsolatának vizsgálata során egészen távoli területeket is bejárt, mint a kelta epika világát, és ezen a magyar tudományosságtól távoleső területen is ért el maradandó eredményeket.

Mindössze 34 évet élt Honti János, de mégis olyan hatalmas életművet hagyott hátra, amelyik bármely akadémikusnak becsületére válnék. A kötet végén közölt imponáló bibliográfia (melyet egy tétellel szaporíthatunk is: Honti bírálata Ortutay Gyula *Fedics Mihály mesél* c. kötetéről, Műhely, 1940, 67—70.) a könyvismertetések is felsorolja. Érdemes ezek közül is néhányat elolvasni; Honti rövid ismertetések vagy lexikoncikket éppoly gonddal írt, mint nagyobb tanulmányokat. Ez a tudományával szemben annyira etikus magatartása sem minden tanulság nélkül való.

Stoll Béla

Cennerné Wilhelmb Gizella: Magyarország törtéretének képeskönyve. 896—1849. Bp. 1962. Képzőművészeti Alap. 359 l.

Azok számára, akik „hivatásukból következőleg foglalkoznak a történelmi szemléltetés kérdéseivel, pedagógusoknak, a történet-tudomány népszerűsítőinek”, de az érdeklődő, a szép könyvért lelkesülni tudó közönségnek is értékes ajándék ez a kötet. A Képzőművészeti Kiadó régi mulasztást pótol és tudományos szükségletet is elégitett ki azzal, hogy egy pazar és izléses kiállítású kötetben közreadta a magyar történelem képes ábrázolásainak művészileg és hitelesség szempontjából is legbecsesebb darabjait.

A kötet szerkesztője a magyar történelmi ikonográfia gazdag anyagából elsősorban a műtörténész szemével válogatta ki a kötet anyagát. Ez önmagában véve még nem lett volna baj, csak éppen azzal a buktatóval járt, hogy a történelmi szempontból fontosabb, lényegi és a kevésbé vagy egyáltalán nem jelentős mozzanatok és alakokat a szerző nem tudta biztos kézzel szelektálni és kiemelni, minek következtében történelmi értékrendszere egysíkúvá vált és torzít. Nem azt kifogásoljuk, hogy pl. Grassalkovich Antal, Barkóczy László, Zipser Mátyás portréja, vagy az a sok, már inkább néprajzi érdekességű típusábrázolás helyét kapott Magyarország történetének képeskönyvében — mert nyilvánvalóan ezeket az alkotásokat elsősorban „műtörténeti értékeik” ajánlották erre a megiszteltetésre —, hanem azt, hogy történelmünknek olyan alakjai — csak kapásból említve néhányat a XVI. századból —,

mint pl. Fráter György, Izabella, János Zsigmond, Oláh Miklós, vagy a magyar történetírásnak olyan kiemelkedő egyénisége, mint Istvánffy Miklós — a kevésbé nevezetesekekről nem szólva —, hiányzanak a galériából. Félreértés ne essék, nem uralkodói arcképcsarnokot kérünk számon a kötet szerkesztőjétől, de feltűnik, hogy annak a két nagyhatalomnak, a töröknek és a Habsburgnak, amelyek közelsége és jelenléte döntően belejárt a történelmünk alakulásába, I. Lipót és Mária Teréziát kivéve jóformán egyetlen, politikai és katonai szempontból jelentős, vagy hírhedtté vált — és erről az oldaláról közismert — egyénisége sem szerepel a portréanyagban. Vagy ezeknek a személyiségeknek nem akadt „hiteles” megörökítőjük a korabeli képzőművészetben? Egy ilyen kiadványnak, amely a kiadó előszava szerint is többek között az iskolai történelmi oktatást van hivatva segíteni, ezeket a szempontokat már csak didaktikai szempontból is nagyobb figyelemre kellett volna méltatnia. Ezek után valahogy az az érzésünk, hogy a szerző nem egy tudományosan átgondolt és megtervezett történelmi foratókönyvhöz gyűjtötte és válogatta össze a képzőművészeti anyagot, hanem fordítva, a felleltározott és egybehorodott képes anyagból szerkesztett egy művészettörténeti szempontú történelmi dokumentációt. Így aztán a történelmi mozgást nem annyira a képes anyag szemlélteti, hanem sokkal inkább az egyes képekhez írt tartalmas kísérőszöveg magyarázza meg az olvasónak.

Egy történelmi ikonográfia nem mondhat le arról az alapvető követelményről — főleg ha ilyen nagy korszakot ölel fel —, hogy anyagát a történettudomány eredményeire alapozott elvek szerint rendszerezze. A kronológia — különösen ha nem is következetes — még nem rendszer, éppúgy mint a lexikonszerű abc-be sorolás sem. Célszerű lett volna, ha a szerző a történettudomány által kialakított periodizációt követve, vagy legalábbis ahhoz igazodva, szemléletes és kifejező fejezetcímekkel tagolja az anyagot. Ezen belül is a gazdaság- és műveltségtörténeti vonatkozású ábrázolásokat szintén jobb lett volna, ha külön fejezet alatt mutatja be, és így nem kényszerült volna olyan megoldásra, hogy pl. Szenczi Molnár Albert és Bethlen Gábor portréi közé helyezze el a XVI—XVII. sz. összes ilyen tárgyú képeit.

A kötetet a magyar történelmi ikonográfia fejlődését összefoglaló tanulmány vezeti be, amely eligazítja az olvasót a történelmi ikonográfia fejlődésének, hazai és külföldi forrásainak megismerésében. Ezt szolgálja a kötet végére helyezett s elsősorban az egyes alkotások keletkezésére, hitelességére és stíluskapcsolataira vonatkozó bibliográfia is.

Bóta László

Mályuszné Császár Edit: Adatok a magyar rendezés első évtizedeihez. Bp. 1962. Színház-tudományi Intézet — Országos Színháztörténeti Múzeum. 109 l. (Színháztörténeti Könyvtár, 7.)

A magyar rendezés első évtizedeinek vizsgálata új, sokban ismeretlen oldaláról mutatja meg a magyar színészet hősi korszakát. Eleve jó a téma megközelítése: a szerző nem látványos eredményekre törekszik, gondos filológiai munkával a levéltári anyag újonnan kikutatott adatait, hivatalos feljegyzéseket, abszolút biztos forrásokat (különböző, itt közzétett jelmez, díszlet- és kelléktárakat, kéziratok rendezői példányokat stb.) használ fel céljára. Könyve mindennek-előtt forrásértékű, de igen szép összefoglaló képet is ad színházi rendezésünk félszázados fejlődéséről, noha a teljes anyag feldolgozásától még távol vagyunk.

A tanulmány első fele a *magyar rendezés előtörténetét* mutatja be Kelemen Lászlóék színházától az állandó fővárosi színház megnyitásáig. Elsőnek veszi számba azokat a tényezőket, melyek a hivatásos színjátszás számára a rendezés szempontjából hagyományokat jelenthetnek. Joggal állapítja meg, hogy a barokk főúri színházak kevésbé nyújtottak előzményt a kismemesi-polgári jellegű színjátszáshoz, s inkább kell keresni a nyomokat részben a német színjátszás felvilágosult racionális egyszerűségében, de nagyobb-részt a magyar iskolai színjátszásban, főleg annak piarista ágában. Az átmenet, a közvetítés különböző elemeinek kimutatását azonban a források sajnálatos hiánya még akadályozza. (Pl. a közjátékok vonatkozásában.) — Az első pest-budai szintársulat játékaának rekonstruálása már konkrétabb alapokon történhet, igaz, rendezésről szorosabb értelemben véve még nem lehet szó, rendezői példányaink sincsenek. Kelemen László társulatának díszlet- és jelmeztára, a fennmaradt sűgőpéldányok elemzése stb. viszont már biztos következtetéseket tesz lehetővé a világítás, a díszletek és a jelmezek eléggé korlátozott alkalmazásának bemutatására, az előadások menetének érzékeltetésére.

A második fővárosi magyar társulat játékmódjának tanulmányozására a szerző jó érzékkel az 1810. évi *Hamlet*-előadást választja alapul. Nagymértékben segítségére van ebben a Károlyi család megyeri, főúri színházának eddig ismeretlen ruha- és kelléktára. Ennek alapján gazdag ismeretet nyújt a színpadi jelmezek használata tekintetében, bizonyítva pl., hogy a korhű jelmez nem lehetett még követelmény. Magáról a játéktípusról többet

tudunk már a szereplők egyéni teljesítménye alapján. Megelevenedik pl. Kótsi Patkó János *Hamlet* alakításának „szép természetessége” és a többi szereplő hasonlóan sajátos törekvése. — A korabeli rendezésről nyújtott képet jól és szükségszerűen egészíti ki néhány Kotzebue-darab rendezésének vizsgálata. (*Rolla, A nap szüzei*). A Kotzebue-darabok igénytelensége mellett ugyanis fontos látnunk ennek a „jó színpadi mesterember”-nek jelentős szerepét a színszerűség és az akció tekintetében. Az egzotikus darabok folytán bővült a jelmeztár, változatos díszletekre, muzsikára és fényhatásokra volt szükség, s a színészeknek is új játéktípusok kellett kialakítaniuk. A feltárt anyag meggyőzően tanúsítja, hogy a második fővárosi társulat működését követően az 1830-as évek közepére színjátszásunk már olyan színvonalra érkezett, amikor a rendezésnek bizonyos követelményei érezhetők, bárha e szempontból még mindig inkább az aktorok személyi kvalitásai emelkednek ki, s nem az együttes összjáték erényei.

A tanulmány második fele az állandó fővárosi színházban megnyilvánuló *korszerű rendezés kezdeteit* vizsgálja. A harmincas évek végével a megfelelő helyiség és a viszonylagos biztonság nagy lendítő erőt jelentett. Kimondott rendezőkről azonban még ekkor is csak korlátozott értelemben lehet szó, noha Megyeri, Szentpétery, Lendvay, Szerdahelyi stb., majd Szigligeti színészi vívmányaik mellett a kor értelmezésében vett rendezői szintet is magasra emelték. Szerepe volt ebben, ha sokszor vitatható módon is, a már megerősödő színi kritikánknak is, amelynek felfogását a kötet szerzője időről időre gondosan figyelembe veszi. — Úgy véljük, s a tanulmány is központi helyet biztosít a kérdésnek — hogy a francia romantikus színjátszás elveinek és gyakorlatának megjelenése (Hugo, Dumas) ugrásszerű változást jelentett a magyar rendezés fejlődésében. Itt már a természetszerűség és a korhűség igénye, a romantika színes látványossága és túlzásai egyaránt érződnek a technikai megoldásokban valamint a játéktípus egészében. Ez utóbbi szemléltetésére a szerző céltudatosan irányítja a figyelmet Egressy Gábor és Fánscy Lajos romantikus, már-már „hivatásos rendezői” tevékenységére. — Végül lehetőséget nyújt a tanulmány, hogy előretekintünk az új polgári színjátszás irányába: például Sardou: *A jó barátok* c. darabja magyar előadásának elemzéséből vitán felülínek látszik, hogy ez időre (1862) a magyar színház a rendezésben is európai színvonalra érkezett, s a realizmus irányába fejlődött.

Gyenis Vilmos